

Гаманко// Филологическая проблематика в системе высшего образования: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Самара: Сам ГАПС, 2005. – С. 199-206.

6. Imamov N.P. Ingliz va o‘zbek tillarda tugallanganlik aspektual semantikasi shakillantiruvchi temporal adverbiallarning ifodalanishi, nomli maqolasi Til va adabiyot.uz 2-son 2024

7. Imamov N.P. Ingliz va o‘zbek tillarida iterativlik aspektual semantikasini shakillantiruvchi temporal adverbiallar, nomli maqolasi So‘z san’ati xalqaro jurnali 7 jild, 1 son. 2024.

CHET EL OLIMLARINING TANQIDIY TAFAKKUR HAQIDAGI QARASHLARI

Akabirova Mehriniso Baxtiyorovna

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand Davlat Universiteti

doktoranti Tel. +998993391171

akabirovamehriniso@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada chet ellik olimlarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi haqidagi g‘oyalari va qarashlarini ko‘rib chiqiladi. Olimlarning umumiy va shaxsiy qarashlari taqqoslanadi. Va o‘z navbatida ushbu g‘oyalarni tanqidiy fikrlashning mohiyati bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish, fikrlash jarayoni, inson aql-zakovati, inson hissiyotlari.

Аннотация: В статье рассматриваются идеи и взгляды зарубежных ученых на проблему развития критического мышления. Сравняются общие и личные взгляды ученых. И в свою очередь, рассматривается связь этих идей с сущностью критического мышления.

Ключевые слова: критическое восприятие, критическое мышление, принятие решений, мыслительный процесс, человеческий интеллект, человеческие эмоции.

Annotation: The article examines the ideas and views of foreign scientists about the problem of developing critical thinking. The general and personal views of scientists are compared. And in turn, it is considered that these ideas are related to the essence of critical thinking.

Keywords: critical perception, critical thinking, decision making, thought process, human intelligence, human emotions.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi xorijiy mamlakatlarda so‘nggi 30 yil davomida dolzarb bo‘lib kelmoqda. Faylasuflar, psixologlar va o‘qituvchilarning tanqidiy fikrlash masalasida xorijiy mualliflar tajribasiga tayanishi muhim hisoblanadi. So‘nggi o‘n yillikda etarli miqdordagi nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari taqdim etildi, ularning mualliflari talabalarning ham, bo‘lajak mutaxassislarning ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligi haqida gapirishadi. Ushbu ishlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish g‘oyasining asoschilari sifatida bir qator xorijiy mualliflarning ismlari, xususan: Diana Xalpern, Gerxard Vollmer, Karl Popper, Richard V. Pol, Skott Plaus, Vinsent Rayan Ruggierolarni ko‘rishimiz mumkin.

Bugungi kunda Diana Xalpernning qarashlari ko‘plab zamondoshlarimiz tomonidan qo‘llab quvvatlanadi. U o‘zining "tanqidiy fikrlash psixologiyasi" asarida [9] tanqidiy fikrlash, bu avvalambor, ijodiy fikrlash ekanligini ta’kidlaydi. Diana Xalpernning kitobida tanqidiy fikrlash muammolarni hal qilishni rivojlantirish nuqtai nazaridan ochib berilgan. Xalpernning so‘zlariga ko‘ra, muammolarni hal qilish bosqichlarga bo‘linadi: tayyorgarlik va tanishish, qaror qabul qilish va uni baholash. Xalpern muammoni taqdim etish sxemasi va mumkin bo‘lgan echimlarni ishlab chiqish asosida muammolarni hal qilishni rejalashtirishni tavsiya qiladi.[9. 434-b] Uning kitobida hayotiy va kasbiy muammolarni hal qilish uchun ko‘plab strategiyalar mavjud. Ushbu yondashuv o‘quvchilarni to‘g‘ri fikrlashga o‘rgatadigan ta’lim g‘oyalariga mos keladi. Bu "nimani o‘rgatish kerak" emas, balki "qanday o‘rgatish kerak" muammosi bilan bog‘liq. Xalpern tanqidiy fikrlash sohasidagi ishlarida amaliy yo‘nalishga urg‘u berilganligi, shunihgdek, fikrlash psixologiyasining barcha jihatlarini muntazam ravishda qamrab olganligi va hayotiy materialning boyligi bilan mashhurdir. [9. 512-b.]

Xalpern o‘z yondashishda ustunlik qiladigan yagona odam emas. Skott Plausning "Baholash va qaror qabul qilish psixologiyasi" [1] kitobida ham muallif juda ko‘p tushuntirish misollari, yangi atamalar va qiziqarli xulosalarni keltiradi. [1. p-6] Bizning idrokimiz, Plausning fikricha, fikrlash insonga tabiatan berilgan in‘om. Shuning uchun qaror qabul qilishga kognitiv va motivatsion omillar o‘z ta’sirini ko‘rsatadi, ularning ba’zilari fikrlash jarayoni uchun, boshqalari esa insonning histuyg‘ulari uchun javobgardi. [1. 23-b.] Shunday qilib, tanqidiy tafakkur baholash va qaror qabul qilish qobiliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Ratsionallik esa "to‘g‘rilik" dan boshqa narsani anglatmaydi, bu holda Plaus o‘z kitobida aynan shu "to‘g‘rilik"ni topishga yordam beradigan ko‘plab usullarni taqdim etadi. [1. 314-b.]

Tanqidiy fikrlash bo‘yicha ko‘plab asarlar Karl Popper tomonidan ham nashr etilgan. U tanqidiy tafakkur borasidagi klassik falsafiy g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Ayniqsa, u Immanuel Kant va Aristotelning qarashlarini o‘z asarlarida tez-tez tilga oladi [3, 4, 5]. Popper Kantning inson tafakkuriga oid quyidagi fikrini

misol tariqasida keltiradi: "Inson aql-zakovati o'z qonunlarini ixtiro qiladi va shu bilan tabiatda tartib yaratadi". [4. 528-b] Poppening fikricha, sog'lom fikr nuqtai nazaridan Kant g'oyasining bir qismini saqlab qolish mumkin. U shunday yozadi: "Biz tabiatga qonunlar o'rnatishga harakat qilyapmiz. Ko'pincha biz bu borada muvaffaqiyatsizlikka uchraymiz va noto'g'ri taxminlarimiz bilan birga halok bo'lamiz. Ammo ba'zida biz taxminlarimiz bilan haqiqatga ozroq bo'lsada yaqinlashamiz va taxminlarimizni muntazam ravishda tanqid qilamiz". [4. 528-b.]

Popper, shuningdek, Kantning tanqidiy fikrlashga kelishini o'zining keyingi so'zlarida aytib o'tadi: "Dunyoda vaqt boshlanishi bormi yoki yo'qmi?"

Bu savolga javob berishda Popper tomonidan yaratilgan ikkita dalil mavjud. Birinchi dalilda Popper Kantning cheksiz yillar ketma-ketligida dunyo o'z vaqtida boshlanishi kerakligini aytsa, ikkinchi dalilda Kant dunyoning o'z vaqtida boshlanishi mumkin emasligini ta'kidlaydi, chunki agar bunday boshlanish bo'lsa, undan oldin bo'sh bo'lgan va shu bilan birga ma'lum bir voqea — dunyoning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan vaqt oralig'i bo'lar edi, bu esa mumkin emas. [5. 152-bet]

Ta'lim nuqtai nazaridan Popper Aristotelning erkin ta'lim haqidagi qarashlariga asoslanib, odam ba'zi fanlarni ma'lum chegaralargacha o'rganishga qodir ekanligini aytib o'tadi, agar bu holatning aksi bo'ladigan bo'lsa u holda inson bu materiyadagi o'rnini yo'qotadi. [3, 70-bet]

Gerxard Folmer taxminlar tufayli asossiz va amalga oshirib bo'lmaydigan taxminlar, muammolarimizning mukammal yechimlari orqali rivojlanadigan bilim ya'ni tanqidiy fikrlash haqida gapiradi. Folmerning ta'kidlashicha, bu taxminlar tanqid, ya'ni jiddiy tanqidiy tekshiruvlarni o'z ichiga olgan rad etish urinishlari bilan boshqariladi. Folmerning fikricha, taxminlarni tanqid qilish juda muhim: "xatolarni aniqlash orqali biz hal qilmoqchi bo'lgan muammoning murakkabligini tushunishimizga imkon beradi va shu tariqa, biz o'z muammomizni chuqurroq anglay boshlaymiz va yanada afzalroq yechimlarni taklif qilish imkoniyatiga ega bo'lamiz: nazariyani rad etishning o'zi, ya'ni muammomizning mukammal yechimi har doim bizni haqiqatga yaqinlashtiradigan oldinga qadamdir. Shunday qilib, biz xatolarimizdan saboq olamiz" [8, 165-bet]. Odamlarning o'z xatolaridan saboq olish qobiliyati tufayli tanqidiy fikrlash rivojlanadi. Folmerning aytishicha, bizning fikrlashimiz tanqidiy va progressiv xarakterga ega — biz muammolarimizni raqiblaridan ko'ra yaxshiroq hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishimiz mumkin - bu fanning ratsionalligini tashkil qiladi. [8, 166-bet]

Richard V. Pol [2] tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni intellektual standartlar bilan bog'laydi. Olimning ta'kidlashicha, talabalar qaysi intellektual standartlar muhimligini tushunmasalar, ularning fikrlashlarini tartibga soluvchi intellektual standartlarni rivojlantira olmaydilar. Polning ta'kidlashicha bilim olish uchun

talabalar faqat kurs mazmunini o'zlashtirmaydilar, ular loyihalashni o'rganishlari, shuningdek, ratsional ta'lim asosida yotgan intellektual standartlarni ishlab chiqishni o'rganishlari kerak. Shu bilan bir qatorda, Pol tanqidiy fikrlashga o'z talqinini beradi: bu o'qitilgan fikrlashga xos bo'lgan standartlar va qadriyatlarga nisbatan oldindan sezish va tarjima qilish usuli, chunki fikrlashni o'rganish fikrlash va qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglatadi. [2. 575-bet]

Vinsent Rayan Ruggiero [6] tanqidiy fikrlashni his-tuyg'ular bilan bog'laydi: "bu bo'lajak o'qituvchi uchun malakali mutaxassis sifatida muhimdir. Bu ilm-fanda juda mashhur haqiqatdir. Tuyg'ular va fikrlash bir-birini to'ldiradi. O'z-o'zidan paydo bo'lgan his-tuyg'ular xulosalarning rivojlanishiga ajoyib turtki bo'lishi mumkin. Va fikrlash, ehtiyotkor bo'lish, va u mos his-tuyg'ularni aniqlashga yordam beradi. Tuyg'ular ham, fikrlash ham tabiiydir. Biroq, fikrlash hissiyotlarga qaraganda kamroq o'z-o'zidan paydo bo'ladi". [6]

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nazariyasini amalga oshirishda ko'plab boshqa olimlarni ham ko'rishimiz mumkin. Bu muammo ustida M.Lipman, D.Vess, D.Kluster, R.Pol kabi chet ellik olimlar ham ish olib bormoqdalar. Ularning barcha fikrlari bir-biriga o'xshashdir.

M.Lipman g'oyalariga ko'ra, tanqidiy fikrlash o'z-o'zini tuzatish yordamida mezonlar va kontekstga asoslangan mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish jarayonidir. D. Vessning ta'kidlashicha, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish "o'quvchilar va ma'lumot manbai o'rtasidagi muloqot" orqali amalga oshiriladi, bu ham o'z-o'zidan sodir bo'ladi. D. Kluster mustaqil ravishda ishlab chiqilgan ma'lumot yuklarini amalda qo'llashni taklif qiladi, chunki tanqidiy tafakkur ijtimoiy tarkibiy qismni o'z ichiga oladi, bu haqda R. Pol ham gapiradi. [7]

Xorijiy mualliflar tajribasini umumlashtirib, biz shunday xulosaga kelishimiz mumkin, tanqidiy fikrlash erkin fikrlashdir, bu dogmatik tafakkurga mutlaqo zid. Chet ellik psixolog olimlar inson aqlining tabiatini katta hajmdagi bilimlarni qamrab olish nuqtai nazaridan emas, balki ushbu bilimda muhim bo'lgan narsani ajratib olish qobiliyatini rivojlantirishni ta'kidlaydilar. Shubhasiz, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda muammolarni hal qilish qobiliyati katta rol o'ynaydi, chunki ma'lumotni "hazm qilish" jarayonida faol fikrlash jarayoni bo'lib o'tadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash va insonning his-tuyg'ulari bir-birini to'ldiradi, demak, to'g'ri xulosaga kelishga yordam beradigan narsa bu inson his-tuyg'ularidir. Ammo uni shakllantirish uchun insonning o'zi mustaqil ravishda izlanishi va jamiyatdagi amalda qo'llanadigan ma'lumotlar oqimi bilan shaxsan aloqasi bo'lishi zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Плаус С. Психология оценки и принятия решений / Перевод с англ. — М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1998. — 368 с. (Plaus S.

Psixologiya otsenki i prinyatiya resheniy / Perevod s angl. — M.: Informatsionno-izdatel'skiy dom «Filin'», 1998. — 368 s.)

2. Поль Р. У. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире / Перевод с англ. — США: Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. — 575 с. (Pol' R. U. Kriticheskoe mishlenie: Chto neobходимо kajdomu dlya vijivaniya v bistro menyayushemsya mire / Perevod s angl. — SShA: Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. — 575 s.)

3. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. Д. Г. Лахути. Отв. ред. В. Н. Садовский. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 384с. (Popper K. R. Ob'ektivnoe znanie. Evolyutsionniy podhod / Per. s angl. D. G. Laxuti. Otv. red. V. N. Sadovskiy. — M.: Editorial URSS, 2002. — 384s.)

4. Поппер К. Открытое общество и его враги / Пер. с англ., под ред. В. Н. Садовского. — М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. — 528 с. (Popper K. Otkritoe obshestvo i yego vragi / Per. s angl., pod red. V. N. Sadovskogo. — M.: Feniks, Mejdunarodniy fond «Kul'turnaya initsiativa», 1992. — 528 s.)

5. Поппер К. Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания / Пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — 638 с. (Popper K. R. Predpolozheniya i oproverzheniya: Rost nauchnogo znaniya / Per. s angl. — M.: ООО «Izdatel'stvo AST», 2004. — 638 s.)

6. Руджиеро В. Р. По ту сторону эмоций и чувств: Руководство по критическому мышлению. [Электрнный ресурс] <http://evolkov.net/critic.think/> (Rudjiero V. R. Po tu storonu emotsiy i chuvstv: Rukovodstvo po kriticheskomu mishleniyu. [Elektrnniy resurs] <http://evolkov.net/critic.think/>)

7. Терно С. А. Концепция критического мышления в зарубежной педагогике [Электронный ресурс]/ С. А. Терно // Современные научные исследования и инновации. — 2013. — № 8. <http://web.snauka.ru/issues/> (Terno S. A. Kontseptsiya kriticheskogo mishleniya v zarubejnoj pedagogike [Elektronniy resurs]/ С. А. Terno // Sovremennye nauchnie issledovaniya i innovatsii. — 2013. — № 8. <http://web.snauka.ru/issues/>)

8. Фоллмер Г. Эволюционная теория познания: врождённые структуры познания в контексте биологии, психологии, лингвистики, философии и теории науки. / Пер. с нем. — М.: Русский Двор, 1998. — 165 с.(Follmer G. Evolyutsionnaya teoriya poznaniya: vrojdyonnie strukturi poznaniya v kontekste biologii, psixologii, lingvistiki, filosofii i teorii nauki. / Per. s nem. — M.: Russkiy Dvor, 1998. — 165 s.)